

МИХАЙЛО ВОЗНЯК

УДК 821.161.2(093)“19” М. Возняк:398.8

«... ЧОГО ЩЕ НЕ ЗГРИЗ ЗУБ ЧАСУ»: УКРАЇНСЬКІ РУКОПИСНІ ЗБІРНИКИ В НАУКОВІЙ СПАДЩИНІ МИХАЙЛА ВОЗНЯКА

Ярослава Мельник

*Львівський національний університет імені Івана Франка,
вул. Університетська, 1, Львів 79000, Україна*

Розглянуто історико-літературні й теоретичні аспекти студій М. Возняка українських рукописних збірок, а також текстологічні принципи вченого при публікації рукописних пам'яток, насамперед співаників.

Ключові слова: текст, рукопис, збірка, духовна пісня, автор, співаник, хронологія, публікація, текстологія.

Студії над українськими рукописними збірниками, головно співаниками, посідають дуже вагомe місце в науковому доробку Михайла Возняка. Про обсяги зацікавлення дослідника цією проблематикою промовисто свідчать навіть назви його розвідок (деякі з них, у тому числі чимало підготовчих матеріалів до майбутніх праць, дотепер зберігаються лише в рукописах): «До історії української вірші і драми. Різдвяні й великодні вірші-орації зі збірника кін. XVII – поч. XVIII в.», «Матеріали до історії української пісні й вірші. Тексти й замітки», «Знадібки до української великодньої драми», «Із співаника Домініка Рудницького», «Два співаники половини й третьої чвертини XVIII в.», «Із збірника Кондрацького кінця XVIII в. (Кілька нових даних до старої української пісенности)», «З поля української духовної вірші», «З культурного життя України XVII–XVIII вв.», «Староводолазька Олександрія з 1753 р.», «Битва під Загалем у сучасній польській пісні», «Любовна пісня про рижка і сирожку в рукописі кінця XVIII в.», «Волинський співаник Степана Білецького», «Українська пісня й вірша (головно світська й набожна)», [«Виписки молитв С. Лазкевича 1755 року»], «Закарпатський співаник кінця XVIII ст.», «Невіднайдений старий рукопис і його пісні», «Річ із приводу посухи (Справа дати й авторства «Слова во время бездождья»)», «Слід по невідомому старому співанику», «Пісенник польських та українських народних пісень», «Старий рукопис церковних та народних пісень XVII–XVIII ст. из Луквы», «Рукопис церковних пісень та молитов польською та руською мовами». Сюжети, пов'язані

з українськими рукописними збірками, не маргінальні також в «Історії української літератури» вченого, де, обіч історико-літературних і теоретичних рефлексій, маємо описи низки рукописних збірок, приміром, Хітарського збірника середини XVIII ст. зі Стрийського повіту (до слова, цей збірник викликав інтерес також і в інших дослідників, І. Франка [28] та В. Гнатюка [25]) зосібна), співаника 1734 року зі с. Кам'яної Грибівського повіту на Львівщині, а також публікацію поодиноких найцікавіших фрагментів із тих чи тих збірок.

Власне, публікація рукописного пісенного репертуару становить основний напрям студій М. Возняка над старими українськими рукописними кодексами. Подання «до публичного відома» того, «чого ще не згриз зуб часу» [4, с. 119], порівняльне дослідження українського рукописного матеріалу, у тому числі студіювання його «в зв'язи з аналогічними появами в західно-європейських народів» [13, с. 45], повсякчас наголошував дослідник, причинитися до глибшого пізнання «одшедшого українського життя» (М. Грушевський), «спеціально» до створення повної історії української духовної пісні, історії української мови, а також характеристики «часу й обставин народження нової української літератури в російській і австрійській Україні» [15, с. 481] (для останнього особливе значення, за критиком, мають студії світських пісень і віршів, які, порівняно з духовними, значно рідше трапляються в рукописних співанниках). «На жаль, на співанники XVII і XVIII вв. звернено пізно увагу з українського боку, наслідком чого, певно, не одно пропало, що було б причинилося до вияснення так мало відомих сьогодні часів нашого духового життя тих віків. Зате крайня потреба сьогодні зберігти по наших бібліотеках те, чого ще не згриз зуб часу, й подати до публичного відома», – писав М. Возняк у статті «Два співанники половини й третьої четвертини XVIII в.» [4, с. 119]. Відповідно у розвідці «З поля української духовної вірші»: «Кожний новий співанник, що стане відомим при помочи опису, виказує звичайно нові, до нього невідомі тексти нашої старої духовної вірші, а се значить, що треба привести до відома дальші співанники, що не знищив ще зуб часу. Остання справа пильна з двох причин. По-перше, згадані старі співанники, погано збережені наслідком довгого вживання, вигибають до решти в наших днях [...], по-друге, духовна вірша, де вона досі жила ще найсильніше, в греко-католицьких українців, перероджується в новім напрямку: прибирається в одяг сучасної української літературної мови й нема сили завернути чи припинити сей процес, що швидше чи пізніше мусить віднести повну перемогу. З огляду на се обов'язком наших днів є врятувати для наукового досліду всі співанники, що обертаються досі по приватних руках, звичайно в глухих селах, по священничих і ще більше по дяківських родинях, віддаючи їх до українських бібліотек [...]. Щойно приведення до відома та вмиле описання й використання співанників, що досі марнуються по приватних руках і запечатані сімома печатками для дослідників по недоступних бібліотеках, відкриє багатство нашої старої духовної вірші й уможливить її всебічний науковий дослід, що за ним піде й її історія» [9, с. 4–5].

На нагальній потребі порятунку й публікування старих рукописних збірок наголошували й інші українські вчені, сучасники М. Возняка, які й самі дуже багато зробили для «спасіння» «із хвиль забуття» (Б. Лепкий) старих українських

збірок (І. Франко, М. Грушевський, І. Свенціцький, В. Гнатюк, В. Перетц), оповідаючи при тім не раз, як, приміром, І. Франко, про ті «чудесні обставини», що супроводжували їхні знахідки, чи детально, як В. Гнатюк, розкриваючи причини, чому так багато українських рукописних збірників, закарпатських зосібна, кануло в Лету або попереходило в чужі руки, відтак помандрувало в чужі краї [26, с. 6–10].

Але повернімося до «знадібок» М. Возняка про український рукописний репертуар. До слова, наукову лабораторію вченого, його працьовитість, захоплення предметом своїх студій дуже гарно характеризує ось цей уступ із третьої частини його фундаментальних «Матеріалів до української пісні й вірші»: «Був се вислід моєї сливе в цілости для сього призначеної дворічної праці: для сієї збірки я переглянув усі доступні мені львівські бібліотеки й архіви, використав записи на полях, незадрукованих сторінках і окладинках старих друків у львівських бібліотеках, а, крім того, мав можливість користати також із деяких приватних збірок і рукописів» [15, с. 120].

Справді, М. Возняк мав «можність користати» як приватними збірками (у тому числі такими репрезентативними, як Франкова та Гнатюкова), так і фондами багатьох львівських книгозбірень і архівів (Оссолінеуму, Наукового Товариства імени Шевченка, Народного Дому, Національного музею). Утім, не лише львівських. За допомогою своїх колег (Івана Панкевича та Івана Зілинського зокрема) або за посередництвом тих чи тих установ дослідникові «доставляли» рукописи з інших міст, зокрема з архіву Ужгородської «Просвіти», із бібліотек Ягелонського, Київського та Варшавського університетів, Музею Чарторийських у Кракові.

У висліді маємо поважний корпус українського рукописного матеріалу, який увів у науковий обіг М. Возняк, надрукувавши цілі збірки рукописів або значну частину текстів із них. Із-поміж них прегарну добірку українських пісень із рукописних співаників XVII–XVIII, а також початку XIX століття, а саме: із рукописних збірок Хведора Шелестинського, Стефана Вагановського, Домініка Рудницького, Теодора Левицького, Кондрацького, Закарпатського співаника, Волинського співаника Степана Білецького, Угроруського співаника, співаника з Ясениці Сільної, співаника з бібліотеки Чарторийських. А ще великий корпус різдвяних і великодніх віршів-орацій з унікальної колекції рукописів Антона Петрушевича в бібліотеці «Народного Дому» у Львові, останки великодньої драми зі збірника проповідей із Закарпатської України 30-х років XVIII ст., писаного рукою «отца Петра Колочавского и презвитера духового села Колочави», під назвою «Поученіє на Воскресеніє Іисус Христово при заходѣ сонечномъ о побѣдѣ Ада пекелнаго, о раздрушѣнѣ пекла, яка сталася жалост и радост у пекелних мукахъ онымъ вязномъ, от вѣка сѣдящимъ отцемъ святымъ, сталася радост, ижъ Христосъ, сынъ божей, из мертвыхъ встал, бо знали оныи вязнѣ, отцеве святїи, ижъ Христосъ по нѣ прїйде» зі збірки В. Гнатюка, «Слово о збуреніи пекла» з унікальної колекції рукописів Антона Петрушевича в бібліотеці «Народного

Дому у Львові» (про останній текст просторіше переогодом). Перелік можна продовжувати, однак, обмежимося згаданим, натомість далі детальніше про текстологію дослідника, а також про основні проблеми, яких він торкається, подаючи до «публічного відома» те, «чого ще не згриз зуб часу» [4, с. 119].

Із-поміж найважливіших текстологічних засад М. Возняка виокремимо такі:

Детальний опис рукописів.

«Вміле описання» рукописних збірок, яке охоплює «формальний опис, а потім змістовий», М. Возняк вважав неодмінним правилом для видавця. Про «вміле описання» рукописів із боку самого М. Возняка промовисто свідчить декілька моментів, зокрема, характеристика змісту тих чи тих рукописних пам'яток, пильний інтерес дослідника до маргінальних і прикінцевих записів, змісту всіляких «вкладних», поміток на чистих сторінках чи палітурках, палеографічних і кодикологічних характеристик рукописів (часу й місця написання, стану збереження, типу письма, декоративного оздоблення, формату, кількості аркушів, мовних особливостей і т. ін.).

Відповідність опублікованого тексту рукописному.

Відповідність опублікованого тексту рукописному – ще один із основних принципів текстології М. Возняка. Цей принцип полягав насамперед у «затриманні» без зміни мови текстів. Установку на «дзеркальне відображення» при публікуванні давніх пам'яток учений порушував, наводячи початки пісень і тексти «гражданкою», розв'язуючи титли і переносячи їх у рядки (так само і «надстрічні» букви), «управильнюючи» вживання великої і малої літер, модернізуючи інтерпункцію. Свої доповнення або «зайве» М. Возняк означував або в тексті (дужками), або пояснював у примітках. Ще один цікавий (хоча, далекі, небезспірний) момент текстології М. Возняка. Публікуючи останки драми з тексту проповіді на Великдень, дослідник зробив спробу «розбити на вірші ті місця, де віршова будова впадає в око» [8, с. 126]. До слова, віршовою реконструкцією тих чи тих давніх текстів вельми захоплювався й І. Франко. Згадаймо бодай таку його новацію, як «реститування» під час друку в двох апокрифічних оповіданнях про Різдво Христове віршової форми, «хоча в рукописі вони писані per extensum». Свій текстологічний експеримент І. Франко пояснював особливістю поезики цих текстів, тим, що в апокрифічній історії «W избієнію дэтей во Выфлешмскомъ повэтэ за Ха7 t Їрода Идумеичика» «при описі різні сухий тон оповідання підноситься в них до поетичної форми, і що ся форма має деяку аналогію з епічною формою козацьких дум» [1, с. 142]. Зробив І. Франко також і віршову реконструкцію уже згаданої вище драми «Слово о збуренні пекла» з рукопису Антона Петрушевича в бібліотеці «Народного Дому у Львові», на яку, до речі, М. Возняк відгукнувся вельми критично, вважаючи, що «ціла Франкова відбудова тексту “Слова...” побудована на крихких підставах» [8, с. 143]. Згадавши пізніші після Франкової публікації копії «Слова...», які підготували Я. Гординський, С. Гаєвський, Ф. Добрянський, і навіть слухне, на його думку, твердження С. Гаєвського про те, що «перед нами літературний твір, який пережив на українському ґрунті значну еволюцію, його багато разів

перепи́сувано й оброблювано» з одного боку й з другого досі «відомі списки походять від якогось дефектного вже списка» [24, с. 74], критик підкреслював, що «відбудова тексту “Слова” – це дуже складна річ і не диво, що при даних умовах щодо збереження тексту й при хворобі Франка йому не вдалася відбудова “Слова”» [8, с. 143]. Уважаючи «таку відбудову щойно ділом будущини» [8, с. 143], у своїх «Знадібках до української великодньої драми» М. Возняк опублікував «головний текст, на якому побудував Франко свою відбудову, без усяких змін, додатків і пропусків, які робив Франко» [8, с. 152], себто текст із рукопису збірки Антона Петрушевича Бібліотеки Народного дому під ч. 181. До речі, і цей текст, за М. Возняком, не «писаний десь у половині, а може і в першій половині XVIII в., як думав Франко, а в останній четвертині XVIII в.» [8, с. 143].

Увага до паралелей публікованих текстів.

Лише одна ілюстрація. Описуючи зміст співаника Хведора Шелестинського і публікуючи ті чи ті пісні чи фрагменти текстів, або обмежуючись лише їх назвами, М. Возняк вказував на паралельні тексти, уміщені в таких публікаціях, як «Співанник з початку XVIII в.» і «Кілька духовних пісень з Галичини» М. Грушевського, «Угороруські духовні вірші» і «Лірники» В. Гнатюка, «Историко-литературные исследования и материалы. Т. 1. З истории русской песни» В. Перетца, «Ліра і її мотиви» П. Демуцького, Почаївський «Богогласник», «Народныя песни Галицкой и Угорской Руси» Я. Головацького, «Труды этнографическо-статистической экспедиции в Западно-русский край» П. Чубинського, «Народные белорусские песни» П. Шейна, «Калики перехожие» П. Безсонова, «Лирники» В. Боржковського, «Сборник русских духовных стихов» В. Варенцова та інші.

Насамкінець стисло про основні проблеми, які порушує дослідник, студіюючи український рукописний матеріал.

«Центральною справою» для М. Возняка, «вченого, найбільш заслуженого у збиранні, публікації та дослідженні духовних пісень», наголошує О. Гнатюк, була «справа хронології тих творів» [27, с. 13], відтак їх авторства (при тім дослідник «вважав першочерговим завданням віднайти щонайбільше імен авторів духовних пісень та інформацій про них» [27, с. 13–14]), а також питання генези і поширення тих текстів.

У цьому контексті вельми прикметною є полеміка М. Возняка з деякими дослідниками, зокрема і з «таким гарним знавцем нашого старого письменства» [4, с. 115], як І. Франко, щодо потрактування «кантів студних» і «компліментів блудних» (ці тексти займали поважну частину рукописних збірників кінця XVII, XVIII і початку XIX ст.) як дворацьких пісень, які вийшли з польського середовища. Причина такого помилкового погляду, на думку М. Возняка, полягала в перенесенні «літературного і естетичного смаку і розуміння моралі в своїм часі на XVII і XVIII віки» [4, с. 115]. «Залюбовання до сороміцької лірики зовсім не здивує, коли взяти під увагу етичну й політичну деморалізацію на Україні в XVII і XVIII вв., спричинену неволею й вічними війнами. Зрештою, самі співанники XVIII в. й не дозволяють називати пісень згаданого роду дворецькими й заперечують думку про їх польське походження. Укладчиками та власниками тих співанників були бакаляри, дяки, студенти, навіть священики й

рідко трапляється в них українська пісня, яка давала б якусь причину шукати польського авторства для неї» [4, с. 117], – аргументував дослідник свої міркування у статті «Два співанники половини й третьої четвертини XVIII в.». У цій же розвідці М. Возняк спростовує ще «одну думку, що не відповідає науковій правді» [4, с. 118], а саме, що почаївський «Богогласник» – «се плід уніяцького письменства, а до того, може, одинокий, що здобув собі тривкий і сильний вплив на православну Україну». Натомість, за М. Возняком, «вплив на православну Україну мали набожні пісні тому, що вони склалися на всій Україні, як уніяцькій, так і православній, і завдяки сьому дуже багато українських набожних пісень здобули собі поширення на Білоруси й Московщині» [4, с. 118–119].

На завершення цих коротких спостережень над студіями М. Возняка українського рукописного репертуару зазначимо, що проблема заслуговує особної студії монографічного характеру, так само, як і оприлюднення текстів дослідника, що дотепер зберігаються в рукописах.

Список літератури

1. Апокрифи і легенди з українських рукописів / зібрав, упорядкував і пояснив др. Іван Франко. – Т. II. Апокрифи новозавітні. А. Апокрифічні євангелія. – Львів, 1898.
2. *Возняк М.* Битва під Загалем у сучасній польській пісні / М. Возняк // ЗНТШ. 1927. – Т. CXLVI. – С. 161–168.
3. *Возняк М.* [Виписки молитв С. Лазкевича 1755 року] / М. Возняк // Відділ рукописів Національної бібліотеки імені Василя Стефаника. – Возн. 33. – П. 13.
4. *Возняк М.* Два співанники половини й третьої четвертини XVIII в. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1922. – Т. CXXXIII. – С. 114–172.
5. *Возняк М.* До історії української вірші і драми. Різдвяні й великодні вірші-оразії зі збірника кін. XVII – поч. XVIII в. / М. Возняк. – Львів, 1910.
6. *Возняк М.* Закарпатський співанник кінця XVIII ст. / М. Возняк // Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки імені Василя Стефаника Національної академії наук України. (далі ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів). – Возн. 76. – П. 23.
7. *Возняк М.* З культурного життя України XVII–XVIII вв. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1912. – Т. CVIII. – Кн. II. – С. 57–102.
8. *Возняк М.* Знахідки до української великодньої драми / М. Возняк // ЗНТШ. – 1927. – Т. CXLVI. – С. 119–153.
9. *Возняк М.* З поля української духовної вірші / М. Возняк. – Жовква, 1935.
10. *Возняк М.* Із збірника Кондрацького кінця XVIII в. (Кілька нових даних до старої української пісенности) / М. Возняк // ЗНТШ. – Т. CXLVI. – 1927. – С. 155–179.
11. *Возняк М.* Із співанника Домініка Рудницького / М. Возняк // ЗНТШ. – 1929. – Т. CL. – С. 244–252.
12. *Возняк М.* Історія української літератури: у двох книгах : навч. вид. / М. Возняк. – 2-ге вид., випр. – Львів : Світ, 1994. – Кн. 2.
13. *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні й вірші. Тексти й замітки. I / М. Возняк // Українсько-руський архів. – Львів : Накладом НТШ, 1913. – Т. IX.
14. *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні й вірші. Тексти й замітки. I / М. Возняк // Українсько-руський архів. – Львів : Накладом НТШ, 1914. – Т. X.
15. *Возняк М.* Матеріали до історії української пісні й вірші. Тексти й замітки. III / М. Возняк // Українсько-руський архів. – Львів : Накладом НТШ, 1925. – Т. XI.

16. *Возняк М.* Невіднайдений старий рукопис і його пісні / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 115. – П. 42½.
17. *Возняк М.* Пісенник польських та українських народних пісень / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 784. – П. 182.
18. *Возняк М.* Річ із приводу посухи (Справа дати й авторства «Слова во время бездождья») / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 144. – П. 52.
19. *Возняк М.* Рукопис церковних пісень та молитов польською та руською мовами / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 790. – П. 184.
20. *Возняк М.* Слід по невідомому старому співаннику / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 147. – П. 53½.
21. *Возняк М.* Старий рукопис церковних та народних пісень XVII–XVIII ст. из Луквы / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 791. – П. 184.
22. *Возняк М.* Староводолазька Олександрія з 1753 р. / М. Возняк // ЗНТШ. – 1927. – Т. CXLVI. – С. 215–218.
23. *Возняк М.* Українська пісня й вірша (головно світська й набожна) / М. Возняк // ЛНБ ім. В. Стефаника. Відділ рукописів. – Возн. 13. – П. 4.
24. *Гаєвський С.* До історії пасійної драми. Слово о збуреню пекла / М. Возняк // Науковий Збірник за 1926 рік. – 1926. – С. 73–81.
25. *Гнатюк В.* Легенди з Хітарського збірника, з початку XVIII в. / В. Гнатюк // ЗНТШ. – 1897. – Т. XVI. – Кн. 2. – С. 1–38.
26. *Гнатюк В.* Угросурські духовні вірші (Вірші з північної Угорщини. Ч. 55–98. Забави при мерці. Вірші з Бачки й Сриму. Ч. 99–127 / В. Гнатюк // ЗНТШ. – 1902. – Т. XLVI. – Кн. 2. – С. 1–68.
27. *Гнатюк О.* Українська духовна бароккова пісня / О. Гнатюк. – Варшава; К., 1994.
28. *Франко І.* Интересний збірник з села Хитара / І. Франко // Франко І. Зібр. тв. : у 50 т. / І. Франко. – К., 1981. – Т. 30. – С. 253–259.

**«... WHAT TEETH OF TIME HAVEN'T GNAWED YET»:
UKRAINIAN MANUSCRIPT COLLECTIONS
IN SCIENTIFIC HERITAGE OF MYKHAILO VOZNIAK**

Yaroslava Melnyk

*Ivan Franko National University of Lviv
Universytetska Str., 1, Lviv 79000, Ukraine*

The article details historical, literary and theoretical aspects of M. Vozniak's studies of Ukrainian manuscript collections, and outlines his principles of textual criticism concerning manuscript collections publishing, namely collections of songs.

Key words: text, manuscript, collection, sacred song, author, collection of songs, chronology, publication, textual criticism.

**«... ЧОГО ЩЕ НЕ ЗГРИЗ ЗУБ ЧАСУ»:
УКРАИНСКИЕ РУКОПИСНЫЕ СБОРНИКИ
В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ МИХАИЛА ВОЗНЯКА**

Ярослава Мельник

*Львовский национальный университет имени Ивана Франко,
ул. Университетская, 1, 79000 Львов, Украина*

В статье рассматриваются историко-литературные и теоретические аспекты работ М. Возняка об украинских рукописных сборниках, а также текстологические принципы ученого при публикации рукописных памятников, особенно песенников.

Ключевые слова: текст, рукопись, сборник, духовная песня, автор, песенник, хронология, публикация, текстология.

Стаття надійшла до редколегії 03.02.2011
Прийнята до друку 10.03.2011

